

**Формування історичної україністики
у Дніпровському національному університеті імені Олеса Гончара
періоду 1918 – початку 1930-х рр.**

Сергій Світленко

ORCID: 0000-0003-3313-9036

ResearcherID: R-5856-2017

svitlenko@gmail.com

*Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна*

Анотація. Доведено, що період від 1918 до початку 1930-х рр. характеризувався значними зусиллями у справі зародження і поступу історичної україністики в Катеринославському університеті, згодом Катеринославському/Дніпропетровському інституті народної освіти (ДІНО) – перших інституційних формах Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара. Акцентовано, що центральною фігурою того періоду був академік Д. І. Яворницький, який заклав початки наукової школи українознавства, згуртував навколо себе цілий ряд однодумців: професорів, аспірантів та студентів. Діяльність народного академіка у галузі історичної україністики тісно сполучалася з іншими напрямками українознавства і сприяла розвитку української історичної пам'яті, свідомості та культури. Наростання авторитаризму, а згодом тоталітаризму в політиці правлячого радянсько-комуністичного режиму призвело до згортання українізації, посилення ідеологічних та політичних нагінок та репресій стосовно цілого ряду професорів, молодих науковців, аспірантів та студентів. Розкрито, як втративши можливість вести науково-педагогічну роботу в ДІНО, Д. І. Яворницький не припиняв творчих контактів зі співробітниками та аспірантами закладу, використовуючи до початку 1930-х рр. різні форми співпраці в рамках Дніпропетровської науково-дослідної кафедри українознавства при ВУАН, Дніпропетровського краевого історично-археологічного музею, Дніпропетровського наукового товариства при ВУАН та Дніпрогесівської археологічної експедиції. Підкреслено, що після 1933 р. подальший поступ Дніпропетровської наукової школи українознавства та її важливого напрямку – історичної україністики – був перерваний за умов утвердження сталінського тоталітарного режиму.

Ключові слова: наукова школа українознавства; Д. І. Яворницький; Катеринославський університет; Катеринославський (Дніпропетровський) інститут народної освіти; науково-дослідна кафедра українознавства.

Надійшла до редколегії 24.11.2018

Прорецензована 13.12.2018

Рекомендована до друку 18.12.2018

**Formation of Historical Ukrainian Studies
at the Oles Honchar Dnipro National University
during the 1918 and early 1930's**

Serhii Svitlenko

ORCID: 0000-0003-3313-9036

ResearcherID: R-5856-2017

svitlenko@gmail.com

*Oles Honchar Dnipro National University
72 Gagarin avenue, Dnipro, 49010, Ukraine*

Abstract. The article shows that the period from 1918 to the beginning of the 1930's was characterized by considerable efforts in the cause of the birth and advancement of historical Ukrainian studies at the Katerynoslav University, and later in the Katerynoslav (Dnipropetrovsk) Institute of Public Education (DIPE), as the first institutional forms of the Oles Honchar Dnipro National University. It was emphasized that the central figure of that period was Academician D. I. Yavornytsky, who laid the foundations for a Ukrainian school of science, and rallied around him a number of professors, like-minded professors, post-graduate students and students. The activity of the People's Academician in the field of historical Ukrainian studies was closely linked with other areas of Ukrainian studies and contributed to the development of Ukrainian historical memory, consciousness and culture. The rise of authoritarianism, and then totalitarianism in the policies of the ruling Soviet-communist regime, led to the curtailment of Ukrainization, the intensification of ideological and political harassment and repressions against a number of professors, young scholars, postgraduates and students. Disclosed as having lost the opportunity to conduct scientific and pedagogical work at the DIPE, D. I. Yavornytsky did not stop creative contacts with staff and graduate students of the institution, using up to the early 1930's various forms of cooperation within the framework of the Dnipropetrovsk Research Department of Ukrainian Studies at the Ukrainian Academy of Sciences (UAS), the Dnipropetrovsk regional historical-archaeological museum, the Dnipropetrovsk Scientific Society under the UAS and the DniproGES archaeological expedition. It was emphasized that after 1933 the further progress of the Dnipropetrovsk scientific school of Ukrainian studies and its important direction - historical Ukrainian studies - was interrupted under the conditions of the Stalinist totalitarian regime.

Keywords: Scientific School of Ukrainian Studies; D. I. Yavornytsky; Katerynoslav University; Katerynoslav (Dnipropetrovsk) Institute of Public Education; Research Department of Ukrainian Studies.

Received 24.11.2018

Reviewed 13.12.2018

Accepted 18.12.2018

У 2018 р. виповнилося 100 років від заснування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, з яким тісно пов'язано започаткування в нашому краї вищої історичної освіти та науки. Вивчення початків історичної україністики в нашому закладі вищої освіти, який в 1918–1920 рр. мав назву Катеринославського університету, а потім зазнав ряд організаційних трансформацій в рамках Катеринославського/Дніпропетровського інституту народної освіти 1920 – початку 1930-х рр., вже має певну історіографічну традицію. Зазначену проблематику неодноразово порушували в українській історіографії останніх десятиліть у процесі дослідження таких персоналій, як Д. І. Яворницький, М. Ф. Злотников, В. О. Пархоменко, К. Г. Гуслистий та на тлі суспільно-політичних процесів у нашому краї. З цього погляду варто назвати дослідження С. В. Абросимової [1], В. М. Заруби [11], В. В. Іваненка та О. А. Удода [12; 13], А. В. Портнова [19; 20], О. А. Удода [33], В. В. Ченцова та В. В. Іваненка [43], Г. К. Швидько [45], В. Я. Яценка [53], С. І. Світленка [23; 24; 26] та ін.

Проте й до сьогодні ще не зроблено узагальнюючої розвідки, в якій на основі опублікованих і нових архівних матеріалів було б простежено процес початкового етапу розвитку історичної україністики в період функціонування Катеринославського університету і Катеринославського/Дніпропетровського інституту народної освіти, тобто від 1918 р. і до початку 1930-х рр. Хоча б частково заповнити цю лакуну має на меті дана стаття.

Історичну україністику почали формувати інституційно в рамках історико-філологічного факультету Катеринославського університету, першим деканом якого був видатний російський історик-руси́ст та славіст й організатор вищої університетської освіти (колишній декан історико-філологічного факультету 1908–1911 рр. та ректор Московського університету 1911–1917 рр.) Матвій Кузьмович Любавський [28, с. 189]. За його ініціативи як декана, що влітку 1918 р. прибув із Москви до Катеринослава, для викладання запросили знаних вчених, зокрема В. О. Біднова та Д. І. Яворницького.

За спогадами Василя Олексійовича Біднова, влітку 1918 р. М. К. Любавський запросив його до складу професорів історико-філологічного факультету і запропонував очолити «кафедру історії церкви взагалі й української зокрема». В. О. Біднов погодився на таку пропозицію за умови, що зможе викладати українською мовою в університеті, який засновували як російський приватний заклад вищої освіти. Така вимога не стала принциповою перешкодою. Росіянин М. К. Любавський «категорично відповів», що і сам бажає, аби В. О. Біднов викладав українською.

Із розмови з деканом факультету стало зрозуміло, що Матвій Кузьмович «до українства ставиться спокійно й не виявляв неприхильності до нього». Окрім В. О. Біднова, до викладання на історико-фі-

дологічному факультеті запросили й директора Обласного музею ім. О. М. Поля, знаного історика-україніста Дмитра Івановича Яворницького, який мав викладати історію України і вести освітній процес українською [4, с. 65].

На завершення розмови М. К. Любавський попросив В. О. Біднова написати відповідну заяву, взяв примірник його магістерської дисертації і підкреслив, що В. О. Біднов буде працювати екстраординарним професором. У середині серпня 1918 р. він отримав повідомлення про обрання на зазначену посаду з правом викладати українською мовою. Василь Олексійович став готуватися до університетських викладів, познайомився з деякими зі своїх колег, переглянув придбані для університетської бібліотеки видання, допоміг своєму історико-філологічному факультету здобути згоду місцевої духовної семінарії на користування її прекрасною бібліотекою, що мала дуже гарно складений історичний відділ. Тоді ж Василь Олексійович домовився з Д. І. Яворницьким, як їм, українцям, поводитися з ученими-росіянами, котрі прибули разом із М. К. Любавським із Москви до Катеринослава [4, с. 65].

Але В. О. Біднову не судилося довго працювати в Катеринославі університеті. Уряд гетьмана П. Скоропадського вирішив заступити український університет у Кам'янці-Подільському. Тільки-но В. О. Біднов дізнався про цей факт, вирішив без вагань перейти до українського університету. З цією метою він у Києві провів переговори з майбутнім ректором І. Огієнком, який запевнив, що візьме Василя Олексійовича на посаду виконуючого обов'язки екстраординарного професора на кафедру історії української церкви. Ця пропозиція була настільки привабливою, що, погодившись на неї, В. О. Біднов 5 жовтня 1918 р. покинув Катеринославі і за три дні прибув до Кам'янця-Подільського [4, с. 65]. Так Катеринославіський університет майже відразу втратив відомого вченого, а з ним і цілий напрям з історичної україністики, який міг би успішно розвиватися за участю Василя Олексійовича.

За вказаних обставин особливого значення для розвитку названого напрямку в Катеринославіському університеті набуло запрошення М. К. Любавським для викладання на історико-філологічному факультеті відомого вченого в царині історії запорозького козацтва Дмитра Івановича Яворницького, з іменем якого слід пов'язувати зародження і розвиток історичної україністики в нашій Альма-матер. Як записав у своєму автобіографічному начерку від 22 квітня 1932 р. сам Д. І. Яворницький, у 1918 р. його обрали професором Катеринославіського університету на засіданні ради історико-філологічного факультету Московського університету під головуванням М. К. Любавського [46, арк. 9 зв.]. В цьому немає нічого дивного, бо, по-перше, Д. І. Яворницький був добре відомим у московських інтелектуальних колах, а,

по-друге, за умов відсутності університетських структур у Катеринославі комплектуванням кадрів для історико-філологічного факультету російського приватного навчального закладу займався особисто М. К. Любавський.

Структурним підрозділом історико-філологічного факультету, пов'язаним з іменем відомого історика-україніста Д. І. Яворницького, від вересня 1918 р. стала кафедра історії місцевого краю і Запорожжя. Вже 20 вересня Дмитро Іванович як професор прочитав першу вступну лекцію для студентів Катеринославського університету на тему «Українсько-руське козацтво перед судом історії». В ній визнаний знавець цієї теми наголосив, що «зовсім мало пишуть про події нашого козацтва», розкрив важливі віхи його історії і підкреслив наприкінці викладу «гірку і безталанну долю запорожців» [48, арк. 1, 31].

Від самого початку своєї науково-педагогічної діяльності в Катеринославському університеті професор Д. І. Яворницький блискуче читав лекції українською мовою, яка в його вустах набувала, за словами очевидця, «неймовірної милозвучності, фразеологічне багатство дивувало навіть досвідчених слухачів». Лекції Д. І. Яворницький супроводжував добрим знанням народних дум та поезій, що справляло неабияке враження на студентів. Своім високопрофесійним лекторським словом професор переконливо довів силу й гідність української мови [10, с. 70; 23, с. 102].

Д. І. Яворницький, який уособлював тодішню кафедру історії місцевого краю і Запорожжя, викладав курс «Історія місцевого краю», зустрічаючись зі студентами по чотири години на тиждень в осінньому й весінньому семестрах на I та II курсах. Лекції професор читав по понеділках (від третьої – четвертої години дня), вівторках, четвергах і п'ятницях (від другої – третьої години дня). Практичні ж заняття проводив у Першому народному музеї Катеринославської губернії (колишній Обласний музей імені О. М. Поля) по недільних днях від 10-ї – 12-ї години першої половини дня [38, арк. 1–2; 23, с. 101]. За даними В. М. Заруби, Д. І. Яворницький на кафедрі історії місцевого краю і Запорожжя читав й лекційні курси з історії України від найдавніших часів та історії запорозького і українського козацтва [11, с. 39].

Аудиторні заняття з першими наборами студентів історико-філологічного факультету за участю професора Д. І. Яворницького тривали впродовж п'яти днів на тиждень. Це свідчить, що історичне краєзнавство посідало важливе місце в підготовці першого покоління студентів-істориків. При цьому перевагу надавали аудиторним заняттям, які проводили в університеті та в музеї, що забезпечувало закріплення теоретичного матеріалу практичними заняттями на базі музейної експозиції, що посилювало наочність освітнього процесу.

Свою науково-педагогічну діяльність в університеті Д. І. Яворницький органічно поєднував із працею директора Першого народного музею Катеринославської губернії, який у перші революційні роки

мав назву Обласного музею імені О. М. Поля. При цьому Дмитро Іванович був не тільки талановитим адміністратором, а й неперевершеним лектором та екскурсоводом, який під час музейних екскурсій щедро передавав своїм слухачам глибокі історичні знання, що базувалися на різноманітних першоджерелах. За словами К. Ф. Стародубова, тоді ще підлітка, а в майбутньому знаного ученого-металурга й академіка АН УРСР, який неодноразово слухав відомого історика, Д. І. Яворницький «одразу ж зачарував слухачів», полонив щирою любов'ю до рідного краю, яскравими образами минулого, а ще – соковитою народною мовою, пересипаною дотепами, всебічним, до тонкощів знанням предмета [32, с. 77–78; 31, с. 4].

Незважаючи на скрутні умови часів революції і соціально-політичного протистояння, коли Д. І. Яворницький страждав від голоду, холоду та ризикував життям під час набігів «експропріаторів», професор не припиняв видавничої діяльності, активно співпрацюючи з часописами «Вир революції», «Зоря», «Кооперативне життя», «Молода кузня», «Січ», «Споживач» та ін. Так, у 1919–1920 рр. у виданні «Споживач» він опублікував розвідку «Український простолюди в його творчості». Серед окремих публікацій професора слід назвати «Лекції по історії місцевого краю», «Слово в день одкриття Катеринославського університету», а особливо «Словник української мови» (т. 1) [11, с. 40; 14, с. 110; 18, с. 99; 42, с. 93].

Велике значення професор Д. І. Яворницький приділяв і популяризації історичних та археологічних знань, виступаючи з популярними публічними лекціями для громадськості та на приватних загальноосвітніх курсах. Цю діяльність вчений не припиняв ні в період революції, ні після її завершення. Так, молодший брат Кирила Федоровича Стародубова – Анатолій Федорович – занотував у своєму щоденнику 9 (22) грудня 1922 р., що відвідав лекцію Д. І. Яворницького «К історії г. Катеринослава» у Палаці Праці (нині – Будинок Союзів), констатує факт розпродажу всіх квитків, а це свідчило про велику популярність лектора серед катеринославців [23, с. 103; 17, с. 82; 31, с. 176].

Особливою турботою Д. І. Яворницького як українознавця стала його евристична діяльність у галузі української лексикографії, тісно пов'язана з науково-педагогічною працею. Впродовж багатьох років вчений-подвижник збирав українську лексику, доповнюючи чотиритомний «Словарь української мови» Б. Д. Грінченка. В цій справі Д. І. Яворницькому надали певну допомогу двоє українських письменників – М. Ф. Лободовський та О. П. Косач (Олена Пчілка), які доставили йому по декілька народних слів, записаних ними відповідно на Харківщині та Київщині. На ініціативу вченого по збору лексичних матеріалів відгукнувся й відомий російський етнограф В. О. Мошков, завдяки рукописному збірнику якого Д. І. Яворницький отримав значний

лексичний матеріал з Волинської, Подільської, Гродненської, Седлецької, Мінської та Варшавської губерній. Чималий обсяг українських слів (з території від Батурина до Гуляй-Поля) записав учений з живих вуст доброго знавця мови К. С. Кривошій-Шевченка.

Станом на 1919 р. Д. І. Яворницький підготував до публікації 8 113 слів, які вмістилися у досить грубій книжці на 411 сторінок. Ця лексика становила перший том «Словника української мови», що охоплював літери А – К і вийшов друком 1920 р. в Катеринославському видавництві «Слово». Важливо, що автор словника навів атрибутивні дані лексики та відповідники з російської мови. Збирання лексичного матеріалу Д. І. Яворницький не припиняв і в подальшому та в результаті зібрав понад 50 тис. українських слів [52, с. VIII–XI, Передмова]. За даними І. М. Гапусенка, на 1940 р. вчений мав у своєму розпорядженні 60 тис. нових слів [6, с. 30].

Для розуміння творчої лабораторії історика-україніста важливе значення має рукопис лекційного курсу Д. І. Яворницького «Історія місцевого краю», котрий він читав у Катеринославському університеті в 1920–1921 рр. Аналіз цього творчого матеріалу свідчить, що Дмитро Іванович подавав історико-краєзнавчий матеріал, тісно поєднуючи минуле місцевого краю з історією України, всесвітньою історією, історією первісного суспільства, археологією та етнографією, використовуючи історіографічні екскурси. Д. І. Яворницький виявляв прихильність до фундаментальності викладання й широкого залучення міждисциплінарних зв'язків [47; 23, с. 101].

Як професор Д. І. Яворницький не обмежував освітній процес аудиторними заняттями, а активно впроваджував серед майбутніх істориків самостійну роботу, незважаючи на відсутність у тодішньому університеті необхідного бібліотечного фонду. Студентам кожного курсу він надавав, хоч і невеликі, спеціальні списки рекомендованої літератури («посібників»). До їх складу входили праці з історії та археології, починаючи від давньогрецького історика Геродота і закінчуючи творами авторів XIX ст. [47, арк. 1–2; 23, с. 101–102].

Розвитку історичної україністики на історико-філологічному факультеті сприяла й толерантність до цього напрямку факультетського керівництва. Вище вже йшлося про позитивне ставлення до української історії та мови першого декана, професора М. К. Любавського, який, за спогадами В. О. Біднова, планував залишатися в Катеринославі до Різдва 1919 р., «доки налагодиться справа на факультеті» [4, с. 65]. Після його повернення до Москви другим деканом факультету став інший вихованець Московського університету, вчений у галузі філології, історик всесвітньої літератури, професор Юрій Альфредович Фохт. За словами Д. І. Яворницького, він належав до вельми талановитих людей, добре знав свій предмет, був гарним лектором й «вірним товаришем, в українській справі правдивим українцем».

Між Д. І. Яворницьким і Ю. А. Фохтом склалися теплі відносини і творча дружба, адже обидва захоплювалися вивченням народної творчості, мови та звичаїв. Сам Дмитро Іванович збирав пісні й думи з вуст літніх нащадків запорожців та дніпровських лоцманів на порогах, знав тексти і умів співати понад 300 запорозьких пісень і дум, пригараючи собі на бандурі. Ю. А. Фохт теж знав чимало українських пісень і під час прогулянок парком Т. Г. Шевченка наспівував деякі з них. Д. І. Яворницький використовував цю нагоду і швидко занотовував невідомий пісенний варіант [36, арк. 12; 40, арк. 1, 2 зв.; 8, с. 103; 44, с. 233].

На початку 1920-х рр. за рішенням більшовицької влади Катеринославський університет трансформовано на Катеринославський інститут народної освіти, на якому замість історико-філологічного факультету функціонував факультет профосвіти із соціально-історичною та словесною секцією. В той час Ю. А. Фохт працював деканом цього підрозділу та професором історії загальної літератури. У листі до А. Ю. Кримського він підкреслював, що не страждає на великоросійський шовінізм. Відомо, що в 1923/24 н.р. Ю. А. Фохта перемістили на посаду заступника декана названого факультету й професора [40, арк. 2 зв.; 35, арк. 12].

У 1920 р. наступним деканом історико-філологічного факультету працював проф. Михайло Федотович Злотников (1890–1942) – колишній випускник Петроградського університету, спеціаліст з російської історії та культури, методології історії. У 1920–1923 рр. вчений і педагог працював ректором КІНО і водночас до 20 квітня 1923 р. поєднував цю роботу з посадою заступника декана факультету соціального виховання [35, арк. 11 зв.].

Попри структурні трансформації, у вказаний період історична україністика продовжувала розвиватися. Від 1 травня 1920 р. серед професорів Ради КІНО у документах знаходимо згадки й про двох істориків – М. Ф. Злотникова та Д. І. Яворницького (Еварницького), – що свідчило про їхні провідні позиції серед тогочасної інтелектуальної еліти закладу [34, арк. 67]. Особлива інтелектуальна роль у галузі українознавства належала Д. І. Яворницькому, науково-педагогічна діяльність якого не обмежувалася історичним краєзнавством. Архівні джерела свідчать, що в 1920 р. його обрали доцентом по кафедрі антропології та етнографії. Від 1 травня 1920 р. Д. І. Яворницький поєднував працю на посаді професора КІНО з діяльністю в народному музеї [34, арк. 5, 65 зв., 67 зв.].

Відомо також, що професор Д. І. Яворницький був керівником кафедри історії України, створеної 1 січня 1921 р. Тодішні кафедри нерідко зазнавали трансформацій, хоча залишалися нечисленними за складом, налічуючи одного-двох науково-педагогічних працівників. Так, у 1923/24 н.р. кафедра здобула назву історії України й історії

місцевого краю. На ній наукову роботу проводили професор Д. І. Яворницький і викладач І. С. Степанов. Фундатор кафедри, професор Д. І. Яворницький вже мав добре розроблений і апробований навчальний курс «Історія місцевого краю» [11, с. 40; 34, арк. 15 зв.].

Поступу історичної україністики в Катеринославському ІНО сприяло й те, що в 1923 р. радянський режим розпочав українізацію. Вже в 1923/24 н.р. в Катеринославському ІНО українською мовою проводили заняття на факультеті профосвіти з історії України, загальної історії й української мови та письменства, а на факультеті соцвиховання – з історії українського письменства й історії української культури. Але цей процес розвивався вельми поступово, долаючи численні труднощі. Серед них слід назвати такі, як недостатній рівень володіння українською мовою викладачами та студентами інституту, слабке забезпечення бібліотеки україномовними книжками тощо. За цих обставин Бюро КІНО вирішило в першу чергу українізувати факультет соцвиху (декан Ю. М. Скублевський) і секцію мови та письменства профосу (декан С. П. Циммерман). При цьому ставилося за мету завершити українізацію до 1 вересня 1925 р. [35, арк. 129; 37, арк. 95].

У наступному 1924/25 н.р. комплектування кадрами не поліпшилося. Так, у звіті за осінній триместр по факультету профосвіти у 1924 р. в переліку кафедр, на яких велась науково-педагогічна робота, по кафедрі історії України (вже без «історії місцевого краю») знову зазначено лише дві особи – професор Д. І. Яворницький та викладач І. С. Степанов. З 10 вересня до 10 грудня 1924 р., тобто в осінньому триместрі, на факультеті профосвіти, серед інших, професор Д. І. Яворницький читав курс «Основні проблеми краєзнавства» [37, арк. 176 зв., 182 зв., 200].

На факультеті профосвіти працювала соціально-історична предметна комісія на чолі з професором М. Ф. Злотниковим. Предметна комісія брала участь у керівництві роботою соціально-історичного гуртка, що складався з п'яти секцій: російської історії, літературної, історії революційного руху, української історії, археологічної. За рік роботи відбулося 15 загальних зборів, заслухано 19 наукових доповідей. Засідання відвідували понад 100 осіб [37, арк. 216 зв.]. Як бачимо, історична україністика посідала чільне місце в тодішньому навчальному процесі КІНО.

Соціально-історична предметна комісія могла впливати й на процес українізації. Так, протокол засідання Бюро ІНО від 1 березня 1924 р. засвідчує, що цей керівний орган клопотався перед Предметною комісією з'ясувати можливість надання викладачу С. Й. Ринському роботу по семінару із галузі українознавства [37, арк. 112].

Будучи очільником кафедри, Д. І. Яворницький продовжував активну науково-дослідну роботу. За даними В. М. Заруби, професор підготував до друку свій курс з історії місцевого краю, працю «Культурні багатства краевого Катеринославського музею», розпочав роботу

над монографією «Колонізація колишніх північних окраїн Вольностей запорозького козацтва» [11, с. 41]. Молодший колега по кафедрі, викладач І. С. Степанов підготував у 1924 р. дві статті, зробивши опис губернського архіву і опрацювавши матеріал з історії гайдамаччини в південній Україні [37, арк. 217]. Всю цю діяльність узгоджували з тодішнім владним курсом більшовиків на українізацію.

Виявом процесу українізації можна трактувати створення в 1924 р. на чолі з професором Д. І. Яворницьким науково-дослідної кафедри українознавства, підпорядкованої Всеукраїнській академії наук. Характерно, що у квітні того самого року на прохання самого Дмитра Івановича його увільнили від читання лекцій в Катеринославському ІНО. Того ж року створений кафедральний підрозділ перевели з КІНО до Катеринославського (з 1926 р. – Дніпропетровського) історично-археологічного музею, де він функціонував під керівництвом ученого до 1929 р. Знаючи особистість Д. І. Яворницького, малоімовірно, щоб він цілком самостійно вдався до такого кроку, адже вельми полюбляв науково-педагогічну діяльність. Є велика імовірність того, що на його рішення значною мірою вплинула суспільно-політична атмосфера авторитарного режиму, яка почала утверджуватися вже в першій половині 1920-х рр. Виявом цієї тенденції став показовий процес над змінювиською інтелігенцією, який відбувся у Києві в 1924 р. і спонукав до поширення практики складання політичних характеристик на представників інтелігенції [26, с. 209–211].

Така практика написання характеристик на викладачів з метою визначення політичної лояльності до влади торкнулася й науково-педагогічних працівників Катеринославського ІНО. До категорії «неблагонадійних» потрапив і професор Д. І. Яворницький, котрого характеризували як ідеологічного чорносотенця й пропонували до заміни. Очевидно, такий політичний висновок не обійшовся без наслідків. У зазначеній морально-психологічній обстановці могла виникнути «власна заява» Д. І. Яворницького, яка фактично унеможливила його науково-педагогічну роботу зі студентством у Катеринославському ІНО [26, с. 212].

Проте Бюро Катеринославського ІНО, за умов браку досвідчених кадрів, попросило професора Д. І. Яворницького продовжити заняття зі студентами на базі музею. Як свідчить «Відчит Голови Катедри Українознавства для докладу в пленумі Укрголовнауки в Харкові 24 грудня 1924 р.», відомий вчений викладав у той час історію місцевого краю студентам III курсу Катеринославського ІНО. Тодішній студент Катеринославського ІНО П. А. Козар часто чув розмови студентів, навіть не етнічних українців, що лекції Д. І. Яворницького, які він читав чистою, народною, популярною й чуткою мовою, можна було слухати безперервно і без будь-якої втоми по декілька годин. Свою лекторську майстерність знаний дослідник козацької минувшини демонстрував студентам і під час екскурсій по місцях колишніх

Запорозьких Січей, коли він досягав справжнього перевтілення, ставав веселим і щасливим, здобуваючи велику шану від своїх слухачів.

Про непересічну лекційну майстерність Д. І. Яворницького залишив згадки ще один його учень — М. П. Костюк. За спогадами Миколи Павловича, очільник кафедри українознавства виступав перед студентами з лекцією про народну творчість, наприкінці якої заспівав «Ой у полі могила з вітром говорила» і звернувся до своїх вихованців із закликом збирати різні прислів'я, приказки і приповідки, записувати в зошити. Студенти виконували доручення і приносили зібраний матеріал своєму професору.

До того ж студенти ІНО під керівництвом Д. І. Яворницького в рамках «семінару підвищеного типу» склали декілька археологічних мап у районах, близьких до Катеринослава. Творча робота зі студентами в межах зазначеного семінару сприяла їх професійному вдосконаленню і зростанню [3; 14, с. 110; 15, с. 49].

За даними І. М. Шаповала, Д. І. Яворницький керував гуртком студентів з охорони природи, пам'яток минувшини та вивчення флори і фауни місцевого краю. Студент-біолог О. Л. Бельгард, який навчався в місцевому ІНО протягом 1922–1927 рр., потрапив на лекцію «Історичні місця на Дніпрових порогах», в якій відомий українознавець оповідав про події давнини неначе їх свідок. Це була не звичайна лекція, а невимушена розмова, яка надовго закарбувалася в пам'яті слухачів. Цей епізод є чудовим свідченням синергетичного підходу в діяльності вченого, який влучно поєднував в освітньому процесі дані історичної географії, історичного краєзнавства і природознавства [44, с. 275; 16, с. 25].

Загалом знаний професор приділяв велику увагу підготовці освітньо-наукових кадрів. Професор дуже любив молодь і спілкувався з нею не тільки в аудиторіях ІНО, а й у своєму будинку, куди часто заходили студенти, причому різних спеціальностей і закладів вищої освіти. Спілкування з майбутніми фахівцями тривало і під час неформальних зустрічей на прогулянках професора в парку імені Т. Г. Шевченка [44, с. 233, 255–257].

Найважливішим інституційним осередком історичної україністики була кафедра українознавства на чолі з визнаним лідером, професором Д. І. Яворницьким, який повною мірою утверджував її науково-дослідний статус. Вищезазначений «Відчит Голови Катедри Українознавства для докладу в пленумі Укрголовнауки в Харкові 24 грудня 1924 р.» засвідчує, що Дмитро Іванович мав вельми широке коло наукових інтересів і напрямів українознавчої діяльності. Так, у 1924 р. Д. І. Яворницький продовжував збирати лексичний матеріал до «Словника української мови», систематизував зібраний за довгі роки етнографічний матеріал, обробив курс історії місцевого краю з передісторичних часів до кінця XV ст. Всі ці лексичні, етнографічні та історико-краєзнавчі до-

писи були підготовлені до друку. Водночас Д. І. Яворницький продовжував археологічні розкопки, зокрема розкопав могилу коло с. Любимівка, на лівому березі Дніпра, здійснив розкопки пам'яток кам'яного віку з кістками мамонта біля Кам'янського заводу та біля м. Верхньодніпровськ, на хуторі Суслівка. Прикметно, що зазначені розкопки відбувалися за участю студентів Катеринославського ІНО в рамках семінару з історії місцевого краю. Окрім вказаного, Д. І. Яворницький опрацював декілька архівних документів з середини XVIII ст., на підставі яких розпочав написання праці «Колонізація колишніх північних окраїн Вольностей запорозького козацтва» [3].

Крім науково-педагогічної та наукової діяльності, професор Д. І. Яворницький піклувався про підвищення кваліфікації учительських кадрів. Впродовж 1924 р. він виступав з доповідями в Нікополі на курсах з педперевірки для учителів Нікопольського округу по подорож по Дніпровських порогах, по місцях Запорозьких Січей, розповів історію урочища «Кам'яний Затон» на лівому боці Дніпра, супроти Нікополя, а також прочитав для них лекцію з історії місцевого краю. Для слухачів учительських курсів для всіх округів, що були організовані в Катеринославі влітку 1924 р., Д. І. Яворницький прочитав курс лекцій з історії місцевого краю зі світловими картинами [3].

Важливою складовою інтелектуальної праці Д. І. Яворницького була його діяльність у межах Всеукраїнської АН. У 1924 р. знаний професор став членом-кореспондентом АН і зробив доповідь на засіданні ВУАН про досвід і вимоги збирання етнографічного матеріалу по селах України [3]. Детальніше про проблеми, які хвилювали в той час Д. І. Яворницького, дізнаємось зі спогадів В. Д. Ревуцького, який добре запам'ятав тогочасний візит історика до свого батька – відомого українського композитора. Як видно, Дмитро Іванович, котрий якраз тоді приїхав до Києва з доповіддю на Етнографічну комісію ВУАН, оповідав про великі труднощі у збиранні етнографічного матеріалу, нарікав на брак коштів для цієї справи та дефіцит спеціалістів, зокрема серед сільської інтелігенції, які присвячують себе виключно етнографічним дослідженням [24, с. 94–95]. Очевидно, саме ці проблеми й були виголошені Д. І. Яворницьким на Етнографічній комісії ВУАН. У тому самому році ученого було обрано почесним головою Катеринославського наукового товариства, що стало визнанням його заслуг у галузі української науки і на крайовому рівні [3].

Д. І. Яворницький належав до талановитих організаторів. Структурно науково-дослідна кафедра українознавства, яку очолював знаний літописець козаччини, спочатку поділялася на дві секції. Першу з них – археології, етнографії та історичної географії України й історії Запорозжя – очолив власне професор Д. І. Яворницький, а другу – економічної і соціальної історії України – професор М. Ф. Злотников, у 1923–1928 рр. – проректор Катеринославського (Дніпропетровського) ІНО [26, с. 215, 218].

Незабаром у рамках науково-дослідної кафедри українознавства заснували ще одну секцію — загальної історії у зв'язку з історією України на чолі з професором М. В. Бречкевичем, уже знаним істориком-славістом, спеціалістом зі стародавньої та середньовічної історії, який переїхав із Казанського університету до Катеринослава ще 1923 р. У 1926 р. науково-дослідна кафедра українознавства помітно розширилася, адже в підрозділі запрацювали чотири секції: історії України (керівник — проф. Д. І. Яворницький), історії робітничого руху на півдні України (проф. М. Ф. Злотников), словесно-етнографічна (проф. П. О. Єфремов), загально-історична (проф. М. В. Бречкевич). Зазначена кафедра стала тим науково-дослідним осередком, де почала формуватися Катеринославська/Дніпропетровська наукова школа українознавства [26, с. 215, 219].

Однією з важливих функцій науково-дослідної кафедри українознавства була підготовка кадрів вищої кваліфікації. Як згадував видатний український письменник М. Т. Рильський, Д. І. Яворницький виховав чи сприяв вихованню «цілої плеяди наукових працівників — археолога В. А. Грінченка, історика П. Є. Матвієвського, історика та етнографа К. Г. Гуслистого і багатьох інших...» [22, с. 86]. Кадри аспірантів Д. І. Яворницького добиралися із вихованців КІНО/ДІНО.

Один із перших аспірантів Дмитра Івановича з колишніх студентів КІНО був П. А. Козар, який навчався в аспірантурі під керівництвом Д. І. Яворницького в 1924–1926 рр. Під впливом свого наукового керівника він у студентські роки захопився історією та археологією, зокрема дослідженням маловідомих сторінок з минулого лоцманства. З 1924 р. аспірант П. А. Козар на основі архівних документів та опублікованих праць став досліджувати тему «Як склався стан лоцманів у запорозькі часи та як він далі розвивався і наскільки зберігся до нашої доби».

17 червня 1925 р. П. А. Козар виступив на урочистому засіданні Катеринославського наукового товариства з доповіддю «Дніпровські лоцмани», конспект якої було опубліковано того самого року в часопису «Зоря», а в розширеному вигляді як нарис — у збірнику «Дніпровські лоцмани» (1929). Павло Антонович став одним із найближчих співробітників Д. І. Яворницького. Восени 1925 р. він за дорученням свого наукового керівника об'їхав ряд сіл у пошуках музейного матеріалу, а по закінченні аспірантури в 1927–1928 рр. брав активну участь разом з іншими молодими науковцями в експедиціях Етнографічної комісії ВУАН з вивчення лоцманства. Паралельно в 1927–1930 рр. П. А. Козар був одним із найактивніших учасників Дніпрельстанівської археологічної експедиції, керував групою археологів, щорічно складав «Щоденник науково-археологічних дослідів в експедиції порожистої частини Дніпра». Водночас, враховуючи помітне підвищення популярності екскурсій на Дніпрельстан, молодий вчений видав довідник екскурсантам «На Дніпрельстан через пороги» (Харків,

1927) та під псевдонімом П. Днепровой брошуру «*Маршрут для екскурсії на Днепрострой*» (Днепропетровск, 1927) [14, с. 6–8].

За споминами В. В. Дубровського, ще одним із перших аспірантів професора Д. І. Яворницького був Ф. М. Сап'ян, який разом із П. А. Козаром слухав та записував усі пояснення свого наукового керівника. Разом ці молоді вчені працювали під началом Д. І. Яворницького в Дніпропетровському краєвому історично-археологічному музеї та проводили розкопки у складі Дніпрельстанівської археологічної експедиції [8, с. 111; 2, с. 190, 669].

Відома дослідниця у галузі яворницькознавства С. В. Абросимова залучала до числа аспірантів кафедри українознавства й таких молодих учених, як К. Гуслистий, П. Матвієвський, Т. Гавриленко, Т. Скубицький. Всі вони провадили дослідження у галузях історії, археології, етнографії й фольклору. Однак є дані, що не всі аспіранти визнавали свою належність до учнів Д. І. Яворницького у повному розумінні цього слова. До такої категорії слід залучити П. Є. Матвієвського, який стверджував, що Дмитро Іванович не мав учнів, які б під його керівництвом і за його завданням виконували яке-небудь дослідження [1, с. 31].

Проте, на наш погляд, таке твердження не зовсім відповідає дійсності. Аспіранти Д. І. Яворницького П. А. Козар та Ф. М. Сап'ян тісно взаємодіяли зі своїм учителем. До числа аспірантів Дмитра Івановича належав також В. В. Білий, який у 1924 р. став завідувачем етнографічного відділу Катеринославського краєвого музею, а 1 жовтня 1925 р. вступив до аспірантури кафедри українознавства Д. І. Яворницького. Незважаючи на те, що в 1926 р. Володимир Васильович вступив до аспірантури кафедри мовознавства і літератури при Київському ІНО, він майже до кінця життя не поривав зв'язків з Дмитром Івановичем [2, с. 61–68, 788].

Своїм керівником, професором Д. І. Яворницьким, пишався В. С. Соляник, який пройшов шлях від сільського учителя, засновника місцевого краєзнавчого музею до співробітника Дніпропетровського історично-археологічного музею, учасника комплексної археологічної експедиції на Дніпрельстані [29, с. 96; 2, с. 843]. У 1925 р. вступив до Катеринославського ІНО В. А. Грінченко, який працював у Катеринославському краєвому /Дніпропетровському крайовому історико-археологічному музеї, у 1928–1932 рр. брав участь у Дніпробудівській археологічній експедиції і впродовж цього часу листувався з «батьком, Дмитром Івановичем» [27, с. 393].

У 1928 р. закінчив ДІНО і отримав спеціальність викладача дисциплін соціально-економічного циклу в установах профосвіти К. Г. Гуслистий, який теж вступив до аспірантури при кафедрі українознавства, котрою керував Д. І. Яворницький. Як з'ясував О. А. Удод, Кость Григорович формувався під впливом свого вчителя і називав саме 1928 р. часом початку своєї власне наукової діяльності

в галузі історії. Інша річ, що в 1930 р. за умов ліквідації кафедри українознавства в Дніпропетровську, К. Г. Гуслистий був змушений перевестися в аспірантуру при кафедрі науково-дослідного інституту української культури в Харкові [33, с. 24–25].

Чимало представників молодого покоління працювало під началом Д. І. Яворницького у складі Дніпрогесівської археологічної експедиції (1927–1932), з діяльністю якої були тісно пов'язані нові здобутки історичної україністики цього періоду. Важливе значення для утворення експедиції мало 27 березня 1927 р., коли професора Д. І. Яворницького «як найкращого знавця археології та історії Запорожжя» призначили відповідальним керівником «постійного археологічного нагляду та археологічних розкопок на території Дніпробуду». Рішення ухвалювалося на рівні Наркомату освіти УСРР.

Упродовж 1927–1929 рр. археологічна експедиція під керівництвом Д. І. Яворницького провела величезну роботу, розкопавши, описавши і сфотографувавши пам'ятні історичні місця, які незабаром пішли під воду Дніпрогесу. Зокрема, учасники експедиції зареєстрували 36 936 артефактів, знайдених у ході археологічних розкопок, зробили понад 1 тис. фотографій пам'ятних місць, особливо біля Дніпрових порогів, й написали понад 100 щоденників дослідження [30, с. 29; 50, с. 10].

Внесок Д. І. Яворницького, його учнів та колег у збереження культурної спадщини України добре усвідомлювали у столичному Харкові. Так, наприклад, В. В. Дубровський у листі від 7 травня 1929 р. запрошував Д. І. Яворницького на Пленум Українського комітету охорони пам'яток культури, при цьому наголошуючи, щоб той приїхав до Харкова разом з Ф. М. Сап'яном та П. А. Козаром [2, с. 237].

Для роботи в археологічній експедиції Д. І. Яворницький залучив своїх однодумців, серед яких були молоді науковці, співробітники Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею (В. А. Грінченко, П. А. Козар, П. Є. Матвієвський, Ф. М. Сап'ян, В. С. Соляник), представники інших музейних установ (А. В. Добровольський із Херсона, М. Міллер із Таганрога, П. І. Смолічев із Чернігова), студенти (Л. А. Пасько, П. А. Ковтун) та ін.

Характерно, що обстановка в археологічній експедиції, незважаючи на гостру нестачу наукових кадрів, робочої сили, фінансування та найнеобхідніших матеріалів, була товариською. Так, П. А. Козар писав Д. І. Яворницькому: «Живемо дружно по братерському» (08 серпня 1928 р.), або «ми всі живемо поки що в мирі й згоді та й надалі є думка, що буде як слід» (29 червня 1929 р.). Подібна дружня і товариська атмосфера, яку не могли затьмарити окремі непорозуміння, пояснювалася значною мірою тим, що Д. І. Яворницький міг добирати колектив однодумців і згуртовувати їх своєю любов'ю до справи, до рідного краю, використовуючи при цьому свої глибокі знання з історії

та скарби народної пісенної творчості [50, с. 10, 11, 13; 2, с. 206; 14, с. 128–150; 15, с. 50].

Одержуючи персональні запрошення від Д. І. Яворницького на участь в експедиціях, учні з радістю відгукувалися на ці пропозиції. Таке запрошення взяти участь в експедиції наукових працівників та студентів для «походу на дубах — як він (Д. І. Яворницький. — *Авт.*) писав, — за старовинним звичаєм через Дніпрові пороги», перед затопленням їх водою внаслідок побудови греблі, отримав колишній студент професора в ІНО В. Сокіл, який із великим задоволенням прибув із Харкова до Дніпропетровська. У складі експедиції він з приємністю побачив своїх друзів по ДІНО, зокрема Короткого і Шудрика. Ця мандрівка, ідеально організована Д. І. Яворницьким влітку 1932 р., мала великий пізнавальний інтерес і супроводжувалася розповідями, по суті лекціями, професора, який в такий спосіб не переривав своїх інтелектуальних зв'язків зі своїми колишніми студентами [28, с. 136–142].

У 1927 р. наукова громадськість відмічала 50-річчя наукової діяльності знаного історика-україніста. 10 грудня 1927 р. Етнографічна комісія при Українській АН направила ювіляру Вітальний адрес, де йшлося про плідну працю Д. І. Яворницького на ниві української науки і з особливою втіхою зазначалося, що в широкому колі вченого знайшло своє місце і краєзнавство, навколо якого розвиває свою діяльність Етнографічна комісія [9, арк. 2].

Знаковою подією, що свідчила про високе офіційне визнання заслуг Д. І. Яворницького як ученого, стало його одноставне обрання на засіданні Поширеної ради Всеукраїнської АН 29 червня 1929 р. дійсним членом. За даними В. В. Білого, кандидатуру Д. І. Яворницького виставили 25 установ, у тому числі Укрнаука. Протокол вищезначеного засідання, яке вів Президент ВУАН, академік Д. К. Заболотний, свідчить, що за кандидатуру Дмитра Івановича у галузі історичних наук віддали свій голос 57 осіб [41, арк. 23–24; 2, с. 65].

Як учений Д. І. Яворницький користувався повагою серед академічної спільноти. За згадками М. Т. Рильського, який слухав доповідь Дмитра Івановича в Етнографічній комісії ВУАН про збирання фольклорних матеріалів приблизно наприкінці 1920-х рр., промова ученого вирізнялася змістовністю, ґрунтовністю і сприймалася присутніми з великою увагою. Будучи вірним своєму стилю, вчений несподівано для учасників комісії поєднав свою доповідь із виконанням народних пісень і запропонував заспівати гуртом. Головуючий К. В. Квітка був помітно схвильований таким явним порушенням прийнятого академічного стилю. Втім, очевидно, що такий виступ вченого не зіпсував, а лише емоційно збагатив академічне засідання [22, с. 88].

Будучи в поважному віці, Д. І. Яворницький не припиняв активної наукової діяльності в галузі історичної україністики. У 1928 р. він видав книгу «Дніпрові пороги. Альбом фотографій з географічно-іс-

торичним нарисом» – своєрідну наукову енциклопедію Дніпрових порогів (Харків, 1928), що містила розлогу інформацію з 86 світлинами про унікальний природно-історичний комплекс Дніпровського Надпоріжжя, який більшовицька влада прирекла на знищення [50, с. 13, 100–141]. У 1930 р. зазначена книга здобула на Всесвітній виставці книжок другу премію (16 тис. крб.), яку автор частково отримав готівкою, а частково – торгсинівськими талонами. Д. І. Яворницький витратив готівку на придбання музейних експонатів, а також на благодійну допомогу кобзарям, селянам та студентам [44, с. 257].

У 1929 р. Д. І. Яворницький видав збірник «До історії степової України», до якого увійшло близько 300 архівних документів від 1716 р. до 1857 р. Збірник містив важливу інформацію із соціально-економічної, духовно-культурної та повсякденної історії земель колишніх Вольностей Війська Запорозького низового, почерпнуту автором здебільшого в архіві Катеринославської казенної палати, який на час виходу книги вже був втрачений внаслідок пожежі. Таким чином, публікація даного збірника мала неабияке значення не тільки з погляду археографії, а й джерелознавства. Поряд із цим до кінця 1920-х рр. Д. І. Яворницький підготував майже 100 авторських аркушів матеріалів з українського фольклору та етнографії, значна частина якого не опублікована й досі [30, с. 30; 49].

У 1920-х рр. науково-педагогічну діяльність історики Катеринославського/Дніпропетровського ІНО здійснювали за суперечливих суспільно-політичних умов. З одного боку, вже від 1923 р. тривав процес українізації, хоча його перебіг не був простим і за своїм характером більше нагадував пропагандистську кампанію. Термін завершення українізації в ІНО, а це 1 вересня 1925 р., не був виконаний. Не випадково 24 червня 1927 р. Правління ДІНО розглянуло питання «Про план українізації» і запропонувало деканам факультетів упродовж двох тижнів підготувати матеріали з українізації [38, арк. 55].

Незважаючи на труднощі, процес українізації все ж таки давав свої результати. Так, із річного звіту ДІНО за 1927/28 н.р. дізнаємося, що професор М. В. Бречкевич читав українською мовою на I курсі історію первісної культури та історію середньовіччя, на II курсі – нові часи історії, а викладач В. М. Євстаф'єв – на I курсі – історію стародавню, методику і педпрактику. Професор В. О. Пархоменко читав також українською українську історію на II, III та IV курсах, а викладач І. С. Степанов – українську історію на III курсі. Водночас професор М. Ф. Злотников читав курс російської історії на II, III та IV курсах російською мовою. Зауважимо, що професора Д. І. Яворницького у зазначеному звіті вже не згадано [39, арк. 8–8 зв.].

За умов відходу Д. І. Яворницького від науково-педагогічної діяльності в Катеринославському/Дніпропетровському ІНО з середини 1920-х рр. особлива роль у галузі історичної україністики в цьому за-

кладі вищої освіти стала належати професору Володимирі Олександровичу Пархоменку, який у листі до Дмитра Івановича від 15 вересня 1924 р. із Києва повідомляв про «страшне скорочення» і просив допомогти з працевлаштуванням на вакансію до місцевого музею, а разом із тим до Катеринославського ІНО для викладання лекцій з історії, «перш за все української та російської». До листа професор В. О. Пархоменко доклав дві відповідні заяви [2, с. 419].

Але в той час вирішити питання позитивно не вдалося. Наприкінці 1924 р. В. О. Пархоменко взяв річну відпустку у ВУАН і поїхав викладати в Полтавському ІНО. Лише в 1926 р. з другої спроби справдилося його бажання переїхати до міста на Дніпрі. У Дніпропетровському ІНО вчений працював професором і керівником семінару підвищеного типу з історії України, а відтак продовжив справу Д. І. Яворницького. Водночас В. О. Пархоменко тісно співпрацював з Дмитром Івановичем, очолюючи відділ історії кочовиків Степу Краєвого історично-археологічного музею. У 1927 р. вчений взяв участь у роботі першої Дніпрогесівської археологічної експедиції, яка функціонувала під керівництвом Д. І. Яворницького [19, с. 18, 19].

Загалом Дніпропетровський період науково-педагогічної діяльності В. О. Пархоменка тривав недовго (з 1926 р. до 1929 р.), але був плідним. Достатньо сказати, що в той час професор посідав провідні позиції як лектор, читаючи українську історію на II, III та IV курсах ДІНО, працював над творчим задумом розроблення нової навчальної дисципліни «Історія Східної Європи».

Постать В. О. Пархоменка була помітною в наукових інституціях. Учений очолював Дніпропетровське наукове товариство при ВУАН, друкував праці в академічних виданнях цієї установи, а в 1928 р. став членом Комісії старої історії України УАН і на першому її засіданні зробив доповідь «Русь і печеніги», яка мала резонанс у наукових колах. В. О. Пархоменко взяв участь у Всесоюзному археологічному з'їзді в Херсонесі, входив до комітету з підготовки Всеукраїнського Археологічного Конгресу. У 1928 р., незважаючи на позапартійність, професора обрали делегатом від Дніпропетровського ІНО на Першу Всесоюзну конференцію істориків-марксистів. Проте мандатна комісія в Москві не визнала повноваження делегата і видала лише гостьовий квиток через відсутність «достатнього стосунку до марксизму» [39, арк. 8–8 зв.; 20, с. 52–54; 19, с. 19–20].

Дніпропетровський період був найпродуктивнішим у творчій діяльності В. О. Пархоменка. У 1926 р. професор видав сім публікацій (шість із них рецензії), у 1927 р. – теж сім (в т. ч. дві рецензії), в 1928 р. – вісім (зокрема, три рецензії) та в 1929 р. – 10, в т. ч. шість історіографічного характеру. Володимир Олександрович належав до вчених з іменем і публікувався в ювілейних збірниках на пошану акад. Д. І. Багалія та акад. М. С. Грушевського (Київ, 1927, 1928), українознавчому часопису «Україна» (1928, 1929), «Східний світ»

(1928, 1929), чеському виданні «Slavia» (1927, 1929). Статті В. О. Пархоменка вміщено у «Записках Дніпропетровського ІНО» (1927) та «Наукових записках Дніпропетровського при ВУАН Товариства» (1929) [19, с. 72–74].

У другій половині 1920-х рр. в ІНО ще продовжували науково-педагогічну діяльність ряд професорів, які працювати під керівництвом Д. І. Яворницького на кафедрі українознавства поза межами навчального закладу. Вище вже йшлося про читання у 1927/28 н.р. на соціально-економічному відділенні Дніпропетровського ІНО лекційних курсів професорами М. В. Бречкевичем, М. Ф. Злотниковим та В. О. Пархоменком. У наступному 1928/29 н. р. на соціально-економічному відділенні факультетів профосвіти і соціховання ці самі професори брали участь у навчальному процесі. Професор М. В. Бречкевич викладав всевітню історію, професор М. Ф. Злотников – російську історію, професор В. О. Пархоменко – історію України [39, арк. 8–8 зв.].

Однак на рубежі 1920-х – на початку 1930-х рр. подальше формування Дніпропетровської наукової школи українознавства під керівництвом Д. І. Яворницького було перервано владою, що співпало з трансформацією авторитарного комуністично-радянського режиму на тоталітарний. Як відомо, діяльність Д. І. Яворницького та його колег і учнів-однодумців потрапила до сфери уваги ДПУ УСРР. Упродовж 1929–1932 рр. влада вдалася до прямих обвинувачень і репресій стосовно професорів В. О. Пархоменка, М. В. Бречкевича, М. Ф. Злотникова, які співпрацювали Д. І. Яворницьким, що унеможливило їхню подальшу роботу в ДІНО та на Дніпропетровській науково-дослідній кафедрі українознавства. Власне й сама кафедра українознавства в 1930 р. припинила своє функціонування під традиційною назвою, будучи трансформованою на кафедру Преісторії України [27, с. 388–390; 20, с. 55–56; 33, с. 25].

У 1933 р. пав останній оплот «козацького батька» – його Дніпропетровський музей. Засновника установи і багаторічного директора звільнили з роботи та позбавили академічної пенсії. Кадровий погром прямо зачепив таких учнів й однодумців Д. І. Яворницького, як П. А. Козар, Ф. М. Сап'ян, А. В. Добровольський, П. І. Смоличев, Т. Т. Тесля, Т. М. Кіранов, М. Я. Рудинський, І. А. Лепікаш, В. В. Білий, В. А. Грінченко та ін., яких впродовж 1930-х рр. піддавали різним покаранням: арештам, ув'язненням, висилкам. Лише небагатьом, як, наприклад, О. В. Бодянському чи К. Г. Гуслистому, пощастило уникнути репресій. Очевидно, великий авторитет та похилий вік допомогли врятувати життя народного академіка Д. І. Яворницького, якому в 1937 р., в час «великого терору», навіть присудили науковий ступінь доктора суспільних наук, але при тому позбавили творчої свободи та можливості спілкування зі своїми учнями й однодумцями. Тотальна «зачистка» професійних і патріотичних кадрів істориків-україністів,

здійснена в нашому закладі вищої освіти в 1930-х рр., призвела до непоправних втрат, наслідки яких давалися взнаки впродовж кількох десятиліть [15, с. 32; 50, с. 15; 2, с. 788; 7, с. 112–113; 14, с. 10; 33, с. 24–25].

Період від 1918 до початку 1930-х рр. характеризувався значними зусиллями у справі зародження й поступу історичної україністики в Катеринославському університеті, згодом Катеринославському/Дніпропетровському ІНО – перших інституційних формах Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Центральною фігурою зазначеного часу був академік ВУАН Д. І. Яворницький, який заклав початки наукової школи українознавства, згуртував навколо себе однодумців: професорів, аспірантів та студентів. Діяльність народного академіка у галузі історичної україністики тісно сполучалася з іншими галузями українознавства, мала міждисциплінарний характер, сприяла розвитку української історичної пам'яті, свідомості та культури. На жаль, посилення автократизму, а згодом тоталітаризму в політиці правлячого радянсько-комуністичного режиму призвело до згортання українізації, посилення ідеологічних та політичних нагінок та репресій стосовно Д. І. Яворницького, В. О. Пархоменка, М. Ф. Злотникова, М. В. Бречкевича, групи молодих науковців, аспірантів та студентів. Утім, навіть втративши можливість вести науково-педагогічну роботу в ДІНО, Д. І. Яворницький не припиняв творчих контактів зі співробітниками та аспірантами закладу, використовуючи до початку 1930-х рр. різні форми співпраці в рамках Дніпропетровської науководослідної кафедри українознавства при ВУАН, Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею, Дніпропетровського наукового товариства при ВУАН та Дніпрогесівської археологічної експедиції. На жаль, після 1933 р. подальший поступ Дніпропетровської наукової школи українознавства та її важливого напрямку – історичної україністики – був перерваний утвердженням сталінського тоталітарного режиму. Однак закладена в досліджуваній час традиція відіграла свою роль у процесі відродження історичної україністики, особливо за умов незалежної України.

Бібліографічні посилання

1. Абросимова, С.В., 2005. Енциклопедист козаччини. *Укр. іст. журн.*, № 4, сс. 4–43.
2. Абросимова, С.В., Перкова, А.І., Піщик, О.В. та Чередник, Н. Г., упрод., 1997. Листи вчених до Д. І. Яворницького. В: *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького*. Вип. 1. Дніпропетровськ: Гамалія.
3. Арх – 774/КП – 38762. Дніпро: Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького. Відділ рукописів.
4. Біднов, В., 1997. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Уривок із спогадів. *Кур'єр Кривбасу*, січень, сс. 64–75.

5. Відчит Голови Катедри Українознавства для докладу в пленумі Укрголовнауки в Харкові, 26 грудня 1924 р. Арх — 774/КП — 38762. Дніпро: Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького. Відділ рукописів.
6. Гапусенко, І.М., уклад., 1969. *Дмитро Іванович Яворницький*. Київ: Наук. думка.
7. Голуб, А.І., 2005. «Справа» Дніпропетровської «філії СБУ» та Д. І. Яворницький. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. праць. Вип. 3. Дніпропетровськ, сс. 74 — 79.
8. Дубровський, В., 2006. Дмитро Іванович Яворницький. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 102 — 117.
9. *Етнографічна комісія при Українській АН — Яворницькому Дмитру Івановичу. Вітальний адрес з нагоди 50-річчя наукової діяльності*, 10 грудня 1927 р., Ф. 336. Спр. 10. Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ фондів рукописної спадщини.
10. Єнджеєвич, Є., 2006. Володар дивовижного світу. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 68—70.
11. Заруба, В. М., 1993. Історичні студії на Катеринославщині. В: *Постаті. Студії з історії України*. Дніпропетровськ: Вид.-культ. центр «Україна». Книга друга, сс. 38—42.
12. Іваненко, В. В., Удод, О. А., 1997. Дніпропетровські науковці в лабетах «великого терору» 1930-х років. В: Журба, О. І., ред., 1997. *Дніпропетр. іст.-археогр. зб.* Вип. 1: На пошану професора М. П. Ковальського. Дніпропетровськ: Промінь, сс. 523—529.
13. Іваненко, В. В., Удод, О. А., 1997. До питання про наукову спадщину професора М. Ф. Злотнікова. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. 2. Дніпропетровськ: Промінь, сс. 263—272.
14. Козар, П., 2000. *На Дніпрельстан через пороги. Вибране*. Дніпропетровськ: УкО ІМА-прес.
15. Костюк, М., 2008. *Поруч з Яворницьким. Спогади писаря козацького батька*. Дніпропетровськ: ІМА-прес.
16. Мишик, Л. П., Горбань, В. А., 2018. Бельгард Олександр Люціанович. В: Поляков, М. В., ред., 2018. *Професори Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара*: біобібліографічний довідник. Дніпро: ЛІРА, сс. 25—26.
17. Палей, А., 2006. Зустріч з Еварницьким. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 81—83.
18. Панч, П., 2006. Наближав до нас Запорозьку Січ. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, с. 99.
19. Портнов, А., 2003. *Володимир Пархоменко: Дослідник ранньої історії Русі*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
20. Портнов, А., 2011. *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*. Київ: Критика.
21. Ревуцький, В., 2006. Ми ледве встигали за ним... В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 94—95.
22. Рильський, М., 2006. Запорозький характерник. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 85—88.
23. Світленко, С. І., 2015. Українські науково-освітні інтелектуальні комунікації Д. І. Яворницького періоду революції (1917—1920). *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. Вип. 13. Дніпропетровськ: Ліра, сс. 97—109.

24. Світленко, С. І., 2015. Українські науково-освітні інтелектуальні комунікації Д. І. Яворницького 1920-х – початку 1930-х рр. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Вип. 13. Дніпропетровськ: Ліра, сс. 53–73.
25. Світленко, С. І., 2018. Любавський Матвій Кузьмович. В: Поляков, М. В., ред., 2018. *Професори Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара*: біобібліографічний довідник. Дніпро: ЛІРА, сс. 189–190.
26. Світленко, С., 2017. *Дмитро Яворницький: вчений і педагог в українському інтелектуальному товаристві*: монографія. 2-ге вид. Дніпро: Ліра.
27. Смолій, В., ред., 2016. *Історик і влада*: колективна монографія. Київ: Ін-т іст. України НАН України.
28. Сокіл, В. (2006). *Козацьким ходом...* В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 136–142.
29. Соляник, В. (2006). Він кохався в народному слові. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 96–97.
30. Сохань, П. С. та Олійник-Шубравська, М. М., 2004. Видатний дослідник запорозького козацтва, полум'яний український патріот. В: Яворницький, Д. *Твори*. у 20 т. Том 1. Київ; Запоріжжя: Тандем – У, сс. 11–33.
31. Стародубов, А. Ф., 2001. *Записки очевидця*: дневник в 2-х кн. Кн. 1. Днепропетровск: Gaudeamus.
32. Стародубов, К., 2006. Він полонив душевною щедрістю. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 77–78.
33. Удод, О. А., 1998. *Кость Гуслистий – історик України*. Київ: Генеза.
34. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 250. Київ: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України).
35. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 291. Київ: ЦДАВО України.
36. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 293. Київ: ЦДАВО України.
37. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 633. Київ: ЦДАВО України.
38. Ф. 166. Оп. 6. Т. 3. Спр. 4600. Київ: ЦДАВО України.
39. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 179. Київ: ЦДАВО України.
40. Ф. І. Спр. 24566. Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ фондів рукописної спадщини.
41. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 31. Київ: Науковий Архів Президії НАН України, арк. 23–25.
42. Хорошун, А., 2006. Раритети для професора. В: Чабан, М., упоряд., 2006. *Сучасники про Д. І. Яворницького*. Київ: Ярославів Вал, сс. 92–93.
43. Ченцов, В. В., Іваненко, В. В., 2005. Академік Дмитро Яворницький під моральним пресом радянських спецслужб наприкінці 1920–30-х років. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Вип. 3. Дніпропетровськ, сс. 60–74.
44. Шаповал, І., 1983. *В пошуках скарбів*: документальні оповідання. Київ: Дніпро.
45. Швидько, Г. К., 1995. Д. І. Яворницький і дослідження історії України в Катеринославському ІНО. *З минувшини Придніпров'я*. Дніпропетровськ, сс. 33–36.
46. Яворницький, Д. І. *До біографії Д. І. Яворницького*. Ф. X. Спр. 6553. Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ фондів рукописної спадщини, арк. 1–10
47. Яворницький, Д. І. *Історія місцевого краю. Курс лекцій, які читані в Катеринославському університеті 1920–1921 рр.* Ф. І. Спр. 22345. Ч. 1–3. Київ:

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ фондів рукописної спадщини.

48. Яворницький, Д. І. *Українсько-руське козацтво перед судом історії*. Ф. І. Спр. 22039. Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ фондів рукописної спадщини, арк. 1–33.

49. Яворницький, Д. І., 2006. До історії степової України. В: Яворницький, Д. І.; Сохань, П., гол. ред, 2006. *Твори*: у 20 т. Т. 8. Київ; Запоріжжя: Тандем-У, 2006.

50. Яворницький, Д. І., 2016. *Дніпрові пороги. Альбом фотографій з географічно-історичним нарисом*. Харків: Видавець Савчук О. О.

51. [Яворницький, Д. І.]. *Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете Екатеринославского университета в 1919–1920 гг.* Ф. І. Спр. 22162. Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ фондів рукописної спадщини, арк. 1–2.

52. Яворницький, Д. І., 2017. *Словник української мови*. Т. 1: А–К. Харків: Фолю.

53. Яценко, В. Я., 2005. Д. І. Яворницький і суспільно-політичне життя Катеринослава у 1917–1920 рр. *Надніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Вип. 3. Дніпропетровськ, сс. 35–43.

References

Abrosymova, S.V., 2005. Entsyklopedyst kozachchyny [The Cossacks Encyclopaedist]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, no. 4, pp. 4–43 (in Ukrainian).

Abrosymova, S.V., Perkova, A.I., Pitsyk, O.V. and Cherednyk, N. H., compilers, 1997. Lysty vchenykh do D. I. Yavornyt's'koho [Scientists' letters to D. I. Yavornyt'sky]. In: *Epistol'yarna spadshchyna akademika D. I. Yavornyt's'koho [Epistolary Legacy of Academician D. I. Yavornyt'sky]*. Dnipro: Hamaliya, issue 1 (in Ukrainian).

Arch-774 / KP-38762. Dnipro: Department of Manuscripts. D. I. Yavornyt'sky Dnipropetrovsk National Historical Museum (in Ukrainian).

Bidnov, V., 1997. Pershi dva akademichni roky ukrayins'koho derzhavnoho universytetu v Kam"yantsi-Podil's'komu. Uryvok iz spohadiv [The first two academic years of the Ukrainian State University in Kamyanets-Podil'sky. An excerpt from memories]. *Kur"yer Kryvbasu [The Courier of the Kryvbass]*, January, pp. 64–75 (in Ukrainian).

Chentsov, V. V. and Ivanenko, V. V., 2005. Akademik Dmytro Yavornyt's'ky pid moral'nym presom radyans'kykh spetssluzhb naprykintsi 1920–30-kh rokiv [Academician Dmitry Yavornyt'sky under the moral press of the Soviet secret services in the late 1920–30s]. *Naddnipryanska Ukrayina: istorychni protsesy, podiyi, postati [Naddnippianska Ukraina: historical processes, events, personalities]*. Dnipropetrovsk, issue 3, pp. 60–74 (in Ukrainian).

Dubrov's'ky, V., 2006. Dmytro Ivanovych Yavornyt's'ky. In: Chaban, M., ed., 2006. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyt's'koho [Contemporaries about D. I. Yavornyt'sky]*. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 102–117 (in Ukrainian).

Etnohrafichna komisija pry Ukrayins'kij AN – Yavornyt's'komu Dmytru Ivanovychu. Vital'nyy adres z nahody 50-richchya naukovoji diyal'nosti [Ethnographic Commission at the Ukrainian Academy of Sciences to Dmitry Ivanovich Yavornyt'sky. Greeting addresses on the occasion of the 50th anniversary of scientific activity], December 10, 1927, Fund 336. File 10. Kyiv: The Vernadsky

National Library of Ukraine. The Institute of Manuscripts. The Department of Manuscripts Heritage.

Fund 166. Inventory 2. File 250. Kyiv: Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine).

Fund 166. Inventory 3. File 291. Kyiv: TsDAVO of Ukraine.

Fund 166. Inventory 3. File 293. Kyiv: TsDAVO of Ukraine.

Fund 166. Inventory 4. File 633. Kyiv: TsDAVO of Ukraine.

Fund 166. Inventory 6. Vol. 3. File 4600. Kyiv: TsDAVO of Ukraine.

Fund 166. Inventory 8. File 179. Kyiv: TsDAVO of Ukraine.

Fund I. File 24566. Kyiv: The Vernadsky National Library of Ukraine. The Institute of Manuscripts. The Department of Manuscripts Heritage.

Fund R-251. Inventory 1. File 31. Kyiv: Scientific Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 23–25.

Hapusenko, I.M., ed., 1969. *Dmytro Ivanovych Yavornytskyi*. Kyiv: Naukova dumka.

Holub, A.I., 2005. «Sprava» Dnipropetrovs'koyi «filiyi SVU» ta D. I. Yavornyts'kyy ["Case" of the Dnipropetrovsk "branch of the SVU" and D. I. Yavornytsky]. *Naddniprovska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati* [*Naddniprovska Ukraina: historical processes, events, personalities*]. Dnipropetrovsk, issue 3, pp. 74–79 (in Ukrainian).

Ivanenko, V. V. and Udod, O. A., 1997. Dnipropetrovs'ki naukovtsi v labetakh «velykoho teroru» 1930-kh rokiv [The Dnipropetrovsk scholars in the clutches of the Great Terror of the 1930s]. In: Zhurba, O. I., ed., 1997. *Dnipropetrovs'kyy istoryko-arkheohrafichnyy zbirnyk* [*The Dnipropetrovsk historical archaeological collection*]. Issue 1: Na poshanu profesora M. P. Koval's'koho [In honor of Professor M. P. Kovalsky]. Dnipropetrovsk: Promin, pp. 523–529 (in Ukrainian).

Ivanenko, V. V. and Udod, O. A., 1997. Do pytannya pro naukovu spadshchynu profesora M. F. Zlotnikova [On the question of the scientific heritage of Professor M. F. Zlotnikov]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu* [*Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhya National University*]. Dnipropetrovsk : Promin, issue 2, pp. 263–272 (in Ukrainian).

Khoroshun, A., 2006. Rarytety dlya profesora [Rares for the professor]. In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [*Contemporaries about D. I. Yavornytskyi*]. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 92–93 (in Ukrainian).

Kostyuk, M., 2008. *Poruch z Yavornyts'kym. Spohady pysarya kozats'koho bat'ka* [*Near Yavornytsky. Memoirs of the scribe of the Cossack father*]. Dnipropetrovsk, IMA-pres (in Ukrainian).

Kozar, P., 2000. *Na Dniprovel'stan cherez porohy. Vybrane* [*On Dneprelstan through rapids. Selected works*]. Dnipropetrovsk: UKO IMA-pres (in Ukrainian).

Mytsyk, L. P. and Horban, V. A., 2018. Bel'hard Oleksandr Lyutsianovych. In: Polyakov, M. V., ed., 2018. *Profesory Dniprovs'koho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara* [*Professors of the Oles Honchar Dnipro National University*]. The biobibliographic reference book. Dnipro: LIRA, pp. 25–26 (in Ukrainian).

Paley, A., 2006. Zustrich z Evarnyts'kym [Meeting with Evarnitsky]. In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [*Contemporaries about D. I. Yavornytskyi*]. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 81–83 (in Ukrainian).

Panch, P., 2006. Nablyzhav do nas Zaporoz'ku Sich [He brought Zaporozhian Sich closer to us]. In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [*Contemporaries about D. I. Yavornytskyi*]. Kyiv: Yaroslaviv Val, p. 99 (in Ukrainian).

Portnov, A., 2003. *Volodymyr Parkhomenko: Doslidnyk rann'oyi istoriyi Rusi* [*Volodymyr Parkhomenko: The Researcher of the Ruthenia's Early History*]. Lviv: Ivan Krypiakevych Ukrainian Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine (in Ukrainian).

Portnov, A., 2011. *Istoriyi istoriykiv. Oblychchya y obrazy ukrayins'koyi istoriografii XX stolittya* [Historians' histories. Faces and images of Ukrainian historiography of the 20th century]. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Revuts'kyy, V., 2006. My ledve vstyhaly za nym... [We barely had time to follow him ...]. In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [Contemporaries about D. I. Yavornytsky]. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 94–95 (in Ukrainian).

Ryl's'kyy, M., 2006. Zaporoz'kyy kharakternyk [Zaporozhian Magician]. In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [Contemporaries about D. I. Yavornytsky]. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 85–88 (in Ukrainian).

Shapoval, I., 1983. *V poshukakh skarbiv* [In search of treasures] : documentary stories. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Shvydko, H. K., 1995. D. I. Yavornyts'kyy i doslidzhennya istoriyi Ukrainy v Katerynoslavs'komu INO [D. I. Yavornytsky and studying the history of Ukraine in Ekaterinoslav IPE]. *Z mynuvshyny Prydniprov'ya* [From the past Dnipro region]. Dnipropetrovsk, pp. 33–36 (in Ukrainian).

Smoliy, V., ed., 2016. *Istoriy i vlada* [Historian and Power]: Historian and Power. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukrainian).

Sokhan, P. S., Oliynyk-Shubravs'ka M. M., 2004. Vydatnyy doslidnyk zaporoz'-koho kozatstva, polum'yanyy ukrayins'kyy patriot [An outstanding researcher of the Zaporozhian Cossackship, a fiery Ukrainian patriot]. In: Yavornytsky, D. *Tvory* [Writings]: in 20 vols. Kyiv; Zaporizhzhya: Tandem–U, vol. 1, pp. 11–33 (in Ukrainian).

Sokil, V., 2006. Kozats'kym khodom... [On the Cossack's way ...] In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [Contemporaries about D. I. Yavornytsky]. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 136–142 (in Ukrainian).

Solyanyk, V., 2006. Vin kokhavsya v narodnomu slovi [He was in love with the popular word]. In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [Contemporaries about D. I. Yavornytsky]. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 96–97 (in Ukrainian).

Starodubov, A. F., 2001. *Zapiski ochevidtsa* [The Eyewitness Notes]. Diary in 2 vols. Dnipropetrovsk: Gaudeamus, vol. 1 (in Ukrainian).

Starodubov, K., 2006. Vin polonyv dushevnoyu shchedristyu [He captivated by spiritual generosity]. In: Chaban, M., ed. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho* [Contemporaries about D. I. Yavornytsky]. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 77–78 (in Ukrainian).

Svitlenko, S. (2017). *Dmytro Yavornyts'kyy: vchenyy i pedahoh v ukrayins'komu intelektual'nomu tovarystvi* [Dmytro Yavornytsky: a scientist and a teacher in the Ukrainian intellectual society]: monography. 2nd ed. Dnipro: Lira (in Ukrainian).

Svitlenko, S. I., 2015. Ukrayins'ki naukovo-osvitni intelektual'ni komunikatsiyi D. I. Yavornyts'koho periodu revolyutsiyi (1917–1920) [D. I. Yavornytsky's ukrainian scholar and educational communications at the period of revolution (1917–1920)]. *Prydniprov'ya: istoriko-krayeznavchi doslidzhennya* [Prydniprovyia: historical local lore investigations]. Dnipropetrovsk: Lira, issue 13, pp. 97–109 (in Ukrainian).

Svitlenko, S. I., 2015. Ukrayins'ki naukovo-osvitni intelektual'ni komunikatsiyi D. I. Yavornyts'koho 1920-kh – pochatku 1930-kh rr. [D. I. Yavornytsky's ukrainian scholarly and educational intelligent communications in 1920's – early 1930's] *Naddnipryvans'ka Ukrayina: istorichni protsesy, podiyi, postati* [Naddniprianska Ukraina: historical processes, events, personalities]. Dnipropetrovsk: Lira, issue 13, pp. 53–73 (in Ukrainian).

Svitlenko, S. I., 2018. Lyubavs'kyy Matviy Kuz'movych. In: Polyakov, M. V., ed., 2018. *Profesory Dniprovs'koho natsional'noho universytetu imeni Olesya*

Honchara [Professors of the Oles Honchar Dnipro National University]. The biobibliographic reference book. Dnipro: LIRA, pp. 189–190 (in Ukrainian).

Udod, O. A., 1998. *Kost Huslysty – istoryk Ukrayiny [Kost' Guslysty as a historian of Ukraine]*. Kyiv : Heneza (in Ukrainian).

Vidchyt Holovy Katedry Ukrayinoznavstva dlya dokladu v plenumi Ukrholovnauky v Kharkovi [Report of the Head of the Department of Ukrainian Studies for the report at the plenary session of the UkrGolovNauky in Kharkiv], December 26, 1924, Arch-774/KP-38762. Dnipro: Department of Manuscripts. D. I. Yavornytsky Dnipropetrovsk National Historical Museum (in Ukrainian).

Yatsenko, V. Ya., 2005. D. I. Yavornytskyy i suspil'no-politychne zhyttya Katerynoslava u 1917–1920 rr. [D. I. Yavornytsky and the socio-political life of Yekaterinoslav in 1917–1920.] *Naddnipryans'ka Ukrayina: istorychni protsesy, podiyyi, postati [Naddnyprianska Ukraina: historical processes, events, personalities]*. Dnipropetrovsk, issue 3, pp. 35–43 (in Ukrainian).

Yavornytskyy, D. I. *Do biohrafiiy D. I. Yavornyts'koho [To the biography of D. I. Yavornytsky]*. Fund X. File 6553. Kyiv: The Vernadsky National Library of Ukraine. The Institute of Manuscripts. The Department of Manuscripts Heritage, pp. 1–10 (in Ukrainian).

Yavornytskyy, D. I. *Istoriya mistsevoho krayu. Kurs leksiy, yaki chytani v Katerynoslavskomu universyteti 1920–1921 rr. [History of the local region. Course of lectures, which are read at Katerynoslav University in 1920–1921]*. Fund I. File 22345. Parts 1–3. Kyiv: The Vernadsky National Library of Ukraine. The Institute of Manuscripts. The Department of Manuscripts Heritage (in Ukrainian).

Yavornytskyy, D. I. *Ukrayins'ko-rus'ke kozatstvo pered sudom istoriyi [The Ukrainian-Ruthenian Cossacks in front of the court of history]*. Fund I. File 22039. Kyiv: The Vernadsky National Library of Ukraine. The Institute of Manuscripts. The Department of Manuscripts Heritage, pp. 1–33 (in Ukrainian).

Yavornytskyy, D. I., 2006. Do istoriyi stepovoyi Ukrayiny [The history of the Steppe Ukraine]. In: Yavornytsky, D. I.; Sokhan, P., ed, 2006. *Tvory [Writings]*: in 20 vols. Vol. 8. Kyiv; Zaporizhzhya: Tandem-U (in Ukrainian).

Yavornytskyy, D. I., 2016. *Dniprovi porohy. Al'bom fotohrafiiy z heorafichno-istorychnym narysom [The Dnipro rapids. Album of photos with a geographic-historical essay]*. Kharkiv: Publisher Savchuk O. O.

[Yavornytskyy, D. I.]. *Obozrenie prepodavaniya na istoriko-filologicheskoy fakul'tete Ekaterinoslavskogo universiteta v 1919–1920 gg. [Review of teaching at the Faculty of History and Philology of the Ekaterinoslav University in 1919–1920]*. Fund I. File 22162. Kyiv: The Vernadsky National Library of Ukraine. The Institute of Manuscripts. The Department of Manuscripts Heritage, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Yavornytskyy, D. I., 2017. *Slovyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kharkiv: Folio, vol. 1: A–K. (in Ukrainian).

Yendzheyevych, Ye., 2006. Volodar dyvovyzhnogo svitu [The owner of the wonderful world]. In: Chaban, M., compiler. *Suchasnyky pro D. I. Yavornyts'koho [Contemporaries about D. I. Yavornytsky]*. Kyiv: Yaroslaviv Val, pp. 68–70 (in Ukrainian).

Zaruba, V. M., 1993. Istorychni studiyi na Katerynoslavshchyni [Historical studios in Ekaterinoslav region]. In: Zaruba, V. M., 1993. *Postati. Studiyi z istoriyi Ukrayiny [Personages. Studios on the history of Ukraine]*. Dnipropetrovsk: Vydavnycho-kul'turnyy tsentr Ukrayina, vol. 2, pp. 38–42 (in Ukrainian).